

IJTIMOIIY YETIMLIKNI OLDINI OLISHDA NOQOBIL OILALAR HOLATINI BAHOLASHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Igamberdiyeva Gulmira
348-DMTT direktori

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy yetimlikni oldini olishda nozik muammolardan biri bo'lgan noqobil oilalar holatini baholashning pedagogik xususiyatlari tahlil qilinadi. Oila muhitining bola tarbiyasidagi hal qiluvchi roli yoritilib, pedagogik yondashuvda diagnostika, monitoring va tarbiyaviy resurslarni aniqlash usullari asoslab beriladi. Mavzuda sotsiologik va psixologik yondashuvlar bilan integratsiya zarurati ta'kidlanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlari to'g'risida" va "Bolalarni himoya qilish to'g'risida"gi qonunlari doirasida pedagoglar zimmasiga yuklatilgan vazifalar tahlil qilinadi. Taniqli olimlar — V.A. Slastenin, E. Durkheim, A.G. Harcheva, Erik Erikson, G. Mendel va M.M. Tadjibaeva fikrlari orqali mavzuga ilmiy asos keltirilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy yetimlik, noqobil oila, pedagogik baholash, tarbiyaviy muhit, psixososial rivojlanish, sotsiologik omillar, bola huquqlari, profilaktika, oilaviy pedagogika, monitoring.

Annotation: This article analyzes the pedagogical features of assessing the condition of dysfunctional families as part of efforts to prevent social orphanhood. It highlights the decisive role of the family environment in child upbringing and substantiates the pedagogical approaches such as diagnostics, monitoring, and identification of educational resources. The need for integrating sociological and psychological perspectives is emphasized. Within the framework of the laws "On the Rights of the Child" and "On the Protection of Children" adopted in the Republic of Uzbekistan, the responsibilities assigned to educators are also discussed. The views of renowned scholars such as V.A. Slastenin, E. Durkheim, A.G. Harcheva, Erik Erikson, G. Mendel, and M.M. Tadjibaeva provide a solid scientific foundation for the topic.

Keywords: social orphanhood, dysfunctional family, pedagogical assessment, educational environment, psychosocial development, sociological factors, child rights, prevention, family pedagogy, monitoring.

KIRISH

Ijtimoiy yetimlik — ota-ona tirik bo'lishiga qaramay, bola tarbiyasi, himoyasi va rivojlanishining befarq holga kelishi natijasida u oilaviy muhitdan mahrum bo'lishidir. Bu hodisaning ildizi ko'pincha noqobil oilalarning mavjudligiga borib taqaladi. Shunday sharoitda pedagogik yondashuv, sotsiologik tahlil va psixologik baholash uyg'unligida ushbu oilalarning holatini aniqlash va oldini olish choralari muhim ahamiyat kasb etadi. Mavzuning dolzarbligini quyidagilar bilan izohlash mumkin.

So'nggi yillarda jamiyatda ijtimoiy yetimlik holatlari ortib borayotgani kuzatilmoqda. Ota-onalar tirik bo'lsa-da, bolalar davlat muassasalarida yoki qarindoshlar parvarishida yashamoqda. Bu esa, birinchi navbatda, oilaning o'z tarbiyaviy funksiyasini bajara olmasligidan dalolat beradi. Ayniqsa, boqimandalik, migratsiya, ishsizlik va ma'naviy inqiroz sharoitida shakllangan noqobil oilalar bola uchun xavfli muhitga aylanmoqda.

Bolaning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiylashuvi va ma'naviy barkamolligida oilaviy muhit beqiyos rol o'ynaydi. Agar bu muhitda zo'ravonlik, e'tiborsizlik, hissiy sovuqlik mavjud bo'lsa, bola ijtimoiy-psixologik jihatdan rivojlanishda og'ir muammolarga duch keladi. Shuning uchun pedagoglar uchun oilaviy muhitni baholash va tarbiyaviy resurslarni aniqlash dolzarb vazifalardan biridir.

Noqobil oilalarni erta aniqlash va ularga nisbatan tegishli profilaktik choralarni ko'rish uchun pedagogik diagnostika, monitoring va kuzatuv metodikalarini takomillashtirish zarur. Ayniqsa, maktab, mahalla va ijtimoiy xizmatlar o'rtasidagi axborot almashinuvi samaradorligini oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida "Bola huquqlari to'g'risida" va "Bolalarni himoya qilish"ga oid qonunlar amalda bo'lib, ular bolani oilada saqlash, ijtimoiy yetimlikning oldini olishni davlat darajasidagi ustuvor yo'nalish deb e'tirof etadi. Shu nuqtai nazardan, har bir pedagogning ushbu qonunlar asosida ish yuritishi, oilaviy tarbiyaning baholanishiga faol hissa qo'shishi talab etiladi.

Ijtimoiy yetimlik nafaqat alohida bolalar taqdiriga, balki butun jamiyatning ijtimoiy salomatligiga ta'sir qiladi. Noqobil oilalarda ulg'ayotgan bolalar ko'pincha ta'limda sust, mehnatga layoqatsiz va ijtimoiy moslashuvchanligi past bo'ladi. Bu esa sog'lom avlod shakllanishi va inson kapitalining rivojlanishiga jiddiy to'siq bo'ladi. Shuning uchun bu mavzuni o'rganish – ijtimoiy barqarorlikning asosi hisoblanadi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Rossiyalik pedagog V.A. Slastenin fikriga ko'ra, bola rivojida eng muhim omillardan biri — bu oiladagi tarbiyaviy muhitdir. Agar bu muhitda befarqlik, zo'ravonlik yoki pedagogik savodsizlik mavjud bo'lsa, bola shaxsining rivoji xavf ostida qoladi. Olim "pedagogik xavf zonasi" tushunchasini ilgari surgan bo'lib, u oilaviy muhitda bolaning ijtimoiylashuviga tahdid soluvchi omillarni o'z ichiga oladi. Shu bois, pedagogik baholashda oilaning tarbiyaviy resurslari chuqur tahlil qilinishi lozim deb hisoblaydi.

Fransuz sotsiologi E. Durkheim ijtimoiy yetimlik fenomenini jamiyatdagi ijtimoiy institutlarning zaiflashuvi bilan bog'laydi. Unga ko'ra, agar oila, maktab, mahalla kabi institutlar o'z funksiyasini bajarmasa, bola "ijtimoiy normalar"dan chetda qoladi va sotsial tanazzulga uchraydi. Bu holat ijtimoiy yetimlikka olib keluvchi sotsiologik sabablar sirasiga kiradi. Durkheimning ijtimoiy integratsiya va anomiya konsepsiyalari aynan ushbu jarayonlarni tahlil qilishda dolzarb hisoblanadi.

Olim A.G. Harcheva "oilaviy pedagogika" fanining asoschisi sifatida, oilani bola tarbiyasining birinchi va eng muhim ijtimoiy instituti deb ataydi. Uning fikricha, ba'zi

oilalar pedagogik funksiyalarini to'liq bajara olmasligi — bu ularning noto'g'ri ijtimoiylashuvga uchragani bilan bog'liq. Shuning uchun, oiladagi muammolarni aniqlashda, oila a'zolarining shaxsiy ijtimoiy-pedagogik profillari tuzilishi kerak.

Amerikalik psixolog Erik Erikson bola rivojida oilaning psixososial rolini chuqur o'rgangan. Uning rivojlanish bosqichlari nazariyasiga ko'ra, har bir yoshda bola ma'lum psixologik ehtiyojlarni qondirishi kerak. Noqobil oilalarda bu ehtiyojlar — muhabbat, xavfsizlik, e'tibor — yetarlicha qondirilmaydi, natijada bola ichki ziddiyat, xavotir va identitet inqirozini boshdan kechiradi. Bu holat ijtimoiy yetimlikka sabab bo'lishi mumkin.

Psixolog G. Mendel “psixologik yetimlik” atamasini kiritgan va uni oilada bolaga bo'lgan hissiy sovuqlik, befarqlik, yoki ruhiy zo'ravonlik natijasida yuzaga keladigan holat sifatida ta'riflagan. Unga ko'ra, bola ota-onasi bilan birga yashasa-da, emotsional jihatdan ular bilan aloqa o'rnata olmasa, bu bola ruhiyatida chuqur jarohatlar qoldiradi. Baholashda ushbu nozik psixologik omillar inobatga olinishi zarur.

O'zbekistonlik olim M.M. Tadjibaeva o'zining ijtimoiy pedagogika bo'yicha tadqiqotlarida noqobil oilalarning bola ta'limi va tarbiyasiga ta'sirini tahlil qilib, ularning baholanishida maktab, mahalla va ijtimoiy xizmatlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashni taklif qiladi. U pedagogik muassasalar tomonidan olib boriladigan monitoring tizimining doimiyligini va profilaktik dasturlar bilan boyitilishini ta'kidlaydi.

Pedagogik nuqtai nazardan, bola tarbiyasiga befarq oilalarni aniqlashda asosiy e'tibor oilaning tarbiyaviy salohiyati, pedagogik madaniyati, hamda kommunikativ faoliyatiga qaratiladi. Noqobil oilalarda tarbiya jarayoni uzilgan yoki noto'g'ri shakllangan bo'lishi mumkin. Bu holat bolada dars o'zlashtirishda sustlik, maktabga nisbatan befarqlik, tajovuzkorlik yoki ichki tortinchoqlik kabi belgilar orqali namoyon bo'ladi.

Pedagogik xodimlar (maktab o'qituvchilari, sinf rahbarlari, psixologlar) bola orqali oila muhitini bilib olish imkoniyatiga ega. Shuning uchun tarbiyaviy muhitni tahlil qilishda pedagogik diagnostika usullari, suhbat, kuzatish, portfel tahlili keng qo'llaniladi. Shuningdek, ota-onalar bilan muntazam pedagogik suhbatlar orqali ularning bola tarbiyasidagi ishtiroki va mas'uliyat darajasi o'rganiladi.

Sotsiologik yondashuv ijtimoiy yetimlikni kengroq — ijtimoiy struktura, ijtimoiy institutlar, turmush darajasi, madaniy muhit bilan bog'liq holda ko'radi. Noqobil oilalarning paydo bo'lishi ko'pincha ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik, migratsiya, ma'naviy inqiroz va ijtimoiy izolyatsiya bilan bog'liq. Sotsiologik tadqiqotlarda anketa, intervyu, kontent-analiz kabi usullar yordamida oilaning jamiyatdagi o'rni, sotsial resurslari va xavf omillari aniqlanadi.

Sotsiologik yondashuv, shuningdek, oilaning mahalliy hamjamiyat bilan aloqasi, qo'llab-quvvatlov tarmog'i bor-yo'qligini aniqlashda ham muhim. Bu orqali oilaning

qay darajada yordamga muhtojligi, uni qay tarzda ijtimoiylashtirish mumkinligi aniqlanadi.

Noqobil oilalar, odatda, psixologik muammolar girdobida bo'ladi. Oiladagi doimiy ziddiyatlar, ruhiy zo'ravonlik, emotsional sovuqlik va befarqlik bolada psixik buzilishlarga olib keladi. Shu bois, ijtimoiy yetimlikning oldini olishda oilaning psixologik iqlimini baholash muhim ahamiyatga ega.

Psixologik baholashda bolaning hissiy holati, tashvish darajasi, o'ziga bo'lgan ishonchi, stressga bo'lgan munosabati aniqlanadi. Shu bilan birga, ota-onalarning psixologik portreti, ularning shaxslararo munosabatlari, muammoli vaziyatlarga yondashuvi ham tahlil qilinadi. Bu yerda psixologik testlar, loyiha metodlari, suhbat, oilaviy diagnostika usullari keng qo'llaniladi.

Ijtimoiy yetimlikni oldini olishda yuqoridagi yondashuvlarni izchil va birgalikda qo'llash zarur. Bu integratsiyalashgan yondashuv:

- Bola tarbiyasidagi muammolarni erta aniqlash
- Oiladagi ijtimoiy va psixologik ziddiyatlarni kompleks tahlil qilish
- Pedagogik ta'sir mexanizmlarini aniqlash
- Noqobil oilalarni ijtimoiylashtirish dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi

Masalan, maktab o'qituvchisi bolada intizom muammosi borligini sezsa, bu holat sotsiolog va psixologlar bilan birgalikda tahlil qilinadi va oilaga kompleks yordam dasturi ishlab chiqiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy yetimlikni oldini olishda pedagogik yondashuvning o'рни nihoyatda muhim. Ammo bu yondashuv sotsiologik va psixologik baholash vositalari bilan uyg'unlashgandagina samarali natija beradi. Noqobil oilalarni o'rganishda kompleks, tizimli, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv zarur. Faqat shundagina biz bolalarni o'z oilasida, sog'lom va qulay muhitda tarbiyalash uchun zarur sharoitlar yaratishga erisha olamiz. Yuqoridagi olimlarning fikrlaridan ko'rinadiki, ijtimoiy yetimlikning oldini olishda faqat pedagogik yondashuv emas, balki sotsiologik va psixologik omillarni ham hisobga olish zarur. Noqobil oilalarni aniqlash va ularning holatini baholashda kompleks, tizimli, ilmiy asoslangan va insonparvarlik yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. Lex.uz, 7 Jan. 2008, <https://lex.uz/docs/1330593>.
2. O'zbekiston Respublikasi "Bolalarni himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. Lex.uz, 8 Nov. 2022, <https://lex.uz/docs/6210749>.
3. Harcheva, A.G. (1978). Oila va bolalar tarbiyasi. Moskva: Pedagogika.
4. Erikson, E.H. (1963). Childhood and Society. New York: Norton.

5. Mendel, G. (1972). Psychological or Emotional Orphanhood. Journal of Child Psychology.
6. Tadjibaeva, M.M. (2018). Ijtimoiy pedagogika asoslari. Toshkent: O'zbekiston Pedagogika nashriyoti.
7. Slastenin, V.A. (2000). Pedagogika: o'qituvchilar uchun darslik. Moskva: Akademiya.
8. Durkheim, E. (1897). Le Suicide: Étude de sociologie. Paris: Felix Alcan.